

Мосейко С. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

РОЗВИТОК ВЧЕННЯ С. А. АЛЬПЕРТА ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ, ЯКІ ПОНЕСЛІ МАЙНОВУ ШКОДУ ВІД ЗЛОЧИНУ

Семен Аронович Альперт є знаним представником харківської школи кримінального процесуального права. Мені не пощастило слухати його лекції, однак під час навчання в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого при написанні курсової роботи «Цивільний позов у кримінальному процесі» я знайомився з його роботами, аналізував їх та будував уявлення про цивільний позов саме на підставі робіт Семена Ароновича.

Перше враження, яке запам'яталося надовго, а можливо, й визначило обрання теми наукової роботи – простота та доступність викладу матеріалу, чіткість, логічність та послідовність. Треба сказати відверто, що тема «Цивільний позов у кримінальному процесі» для студента 3-го курсу була непростотою для усвідомлення, «нудною» та нецікавою. Ми звикли оперувати дещо іншою термінологією – кримінальний процес, порушення кримінальної справи (тоді ще не був прийнятий чинний Кримінальний процесуальний кодекс України), публічність, досудове розслідування, слідчі дії, прокурор, потерпілий тощо. Подання цивільного позову в межах кримінального процесу здавалося певним нонсенсом. Але, оскільки викладач В. М. Іщенко обрав для мені саме цю тему курсової роботи, то перше, що я зробив, – узяв у бібліотеці роботи з цієї проблематики, серед яких була лекція С. А. Альперта «Захист у радянському кримінальному процесі прав та законних інтересів осіб, які понесли майнову шкоду від злочину».

Простою та доступною мовою професор пояснив: «Зазвичай позови про відшкодування громадянам, а також підприємствам, установам та організаціям майнової шкоди розглядаються судами в порядку цивільного судочинства. Однак у випадках, коли вона завдана злочиним, ...закон іде назустріч особам, які його понесли, надає їм можливість вимагати розгляду їх позову одночасно з кримінальною справою, що значно полегшує їм захист своїх майнових інтересів» [1, с. 4]. Ця фраза доступною для студента мовою пояснювала сутність спільного розгляду цивільного позову з кримінальною справою.

Крім того, відмічав автор, «захист порушених злочиним майнових прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб забезпечується всією структурою ...кримінального процесу, у якій активній та цілеспрямованій діяльності органів розслідування, прокурора та суду належить вирішальна роль» [Там же, с. 5].

Семен Аронович умів сказати просто про складне, що свідчить про безумовний талант науковця. Складалося враження, що він намагається роз'яснити студентам елементарною мовою сутність тих питань, які є предметом лекції. Структурованість лекції можна бра-

ти за зразок складання плану будь-якої наукової роботи. План є логічним, а автор, просуваючись від загального до конкретного, розглядає питання поняття цивільного позову в кримінальному провадженні, вказує на його предмет, умови допущення до розгляду, пояснює процесуальний статус цивільного позивача та цивільного відповідача, демонструє, які саме заходи забезпечення кримінального провадження здатні забезпечити цивільний позов та як суд має вирішувати питання про заявлений цивільний позов.

Ще на один нюанс дуже хочеться звернути увагу. Коли я прийшов на практику, то неодноразово стикався зі з'явленням цивільних позовів у кримінальному провадженні. Завдяки Семену Ароновичу я чітко запам'ятав той важливий факт, що підстави закриття кримінального провадження чи формулювання підстави ухвалення виправдувального вироку істотно впливають на можливість отримати відшкодування шкоди потерпілим. Ураховуючи це, я завжди намагався на практиці допомогти потерпілому, ретельно обирав підставу для закриття кримінального провадження, дбав за тим, щоб вона була законною, обґрунтованою, відображала ситуацію, що склалася під час здійснення кримінального процесуального доказування, але й сприяла захисту прав потерплого. С. А. Альперт з цього приводу, зокрема, зазначав, що «при винесенні виправдувального вироку цивільний позов вирішується залежно від того, з яких підстав виправданий підсудний. Якщо виправдувальний вирок винесено через недоведеність події злочину або через недоведеність участі підсудного у вчиненні злочину, суд відмовляє в позові, оскільки не доведено саму підставу цього позову... У разі відмови в цивільному позові він не може бути пред'явлений вдруге у порядку цивільного судочинства, оскільки вирок суду з питання про подію злочину та участь у ньому підсудного, що набрав законної сили, обов'язковий для суду, який розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, щодо якої відбувся вирок» [1, с. 35].

Також у лекції Семен Аронович порушує доволі важливі для науки кримінального процесу та правозастосовної практики питання щодо галузевої належності інституту цивільного позову в кримінальному провадженні, які є актуальними і зараз з огляду на нормативне регулювання інституту цивільного позову у Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. 128–129). До речі, підходи автора можна розглядати в двох аспектах. По-перше, з точки зору доктринальних уявлень до вирішення поставленої проблеми, а по-друге, у площині толерантного ведення наукового дискурсу. Зокрема, автор зазначає, що у літературі висловлюється думка, що інститут цивільного позову в кримінальному процесі «одночасно є інститутом цивільного та кримінально-процесуального права, міжгалузевим інститутом. ...Така характеристика правової природи вказаного інституту, ...на думку авторів, заснована на тому, що в ряді випадків при розгляді цивільного позову у кримінальній справі суди застосовують і норми цивільного процесуального законодавства.

Позов про відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, є позовом про присудження, і як такому йому притаманний ряд рис, що визначаються цивільним процесуальним законодавством. Але у випадках, коли позов цей пред'явлено у кримінальному судочинстві, він неминуче стає інститутом кримінально-процесуального права, бо всі вихідні його положення (перш за все підстави і порядок його допуску, порядок доказування, обсяг процесуальних прав цивільного позивача та відповідача, вирішення позову судом) регламентуються кримінально-процесуальним законом. Не випадково автори, які дослі-

джують це питання, підкреслюють, що норми цивільного процесуального права застосовуються у сфері кримінального судочинства лише за умови, що вони “не суперечать принципам кримінального процесу”» [1, с. 10–11].

Також, багато разів на практиці мені доводилося стикатися з тим, що слідчі, прокурори називали підозрюваного, обвинуваченого, щодо якого заявлено цивільний позов, «цивільним відповідачем». Це розповсюджена помилка, якої припускаються юристи ще з студентської лави. Семен Аронович просто та доступно пояснив у своїй лекції: «У кримінальному процесі майнову відповідальність по цивільному позову зазвичай несе особа, яка вчинила злочин, обвинувачений. Однак у ряді випадків ця відповідальність покладається не на обвинуваченого, а на інших осіб, які іменуються цивільні відповідачі. Якщо ж позов у кримінальному процесі пред’явлений до обвинуваченого, то він як цивільний відповідач не виступає. Як обвинувачений він у таких випадках залучається і до кримінальної та до цивільної відповідальності» [1, с. 18]. Уважне ознайомлення з підходами науковців дозволило мені уникнути цієї традиційної практичної помилки. Крім того, автор лекції роз’яснив, хто саме може бути залученим як цивільний відповідач у кримінальному провадженні.

Узагальнюючи наукову літературу з питань цивільного позову у кримінальному провадженні, можна звернути увагу, що саме Семен Аронович Альперт у межах школи кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого є засновником наукового напрямку відшкодування шкоди, завданої злочином. Крім того, цей напрям як його послідовники розвивали С. В. Давиденко (науковий керівник професор Ю. М. Грошевий), О. В. Верхогляд-Герасименко (науковий керівник професор О. Г. Шило – учениця С. А. Альперта), М. І. Демура (науковий керівник професор В. І. Маринів), А. С. Котова (науковий керівник професор О. В. Капліна), а також члені кафедри, які в тому чи іншому аспекті зверталися в своїх роботах до проблем відшкодування шкоди, завданої злочином: професори О. В. Капліна, О. М. Дроздов, В. В. Вапнярчук, доценти М. О. Карпенко, А. Р. Туманянц, О. І. Тищенко та інші.

Підсумовуючи, можна сказати, що С. А. Альперт залишив науковий спадок, який, незважаючи на зміну законодавства та, що ще важливіше, зміну поколінь, ще багато років буде затребуваним науковцями та використовуватися не лише для усвідомлення сутності інституту, який розглядав автор, а й у методичних цілях, як зразок якісного, грамотного логічного наукового тексту, який є зразком для нинішніх та майбутніх науковців.

Список використаних джерел

1. Альперт С. А. Защита в советском уголовном процессе прав и законных интересов лиц, понесших имущественный ущерб от преступления. Харьков : Юрид. ин-т, 1984. 37 с.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор О. В. Капліна

